

Kürtler ve Cumhuriyet

HAZIRLAYANLAR

Ayhan Işık
Gülay Kılıçaslan
Behzat Hiroğlu
Kübra Sağır
Çağrı Kurt

*dipnot

KÜRTLER VE CUMHURİYET

Hazırlayanlar

Ayhan Işık - Gülay Kılıçaslan - Behzat Hiroğlu - Kübra Sağır - Çağrı Kurt

Kürtler ve Cumhuriyet

© Ayhan Işık, 2023

© Dipnot Yayınları, 2023

ISBN: 978-625-6742-00-0

Dipnot Yayınları 405

1. Baskı 2023 / Ankara

EDİTÖR: Emirali Türkmen

KAPAK GÖRSELİ: Serhat Ertuna

KAPAK UYGULAMA: Alaz Can

DÜZELTİ: Ümit Özger - İbrahim Yıldız

BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.

BASKI: Sözkesen Matbaacılık (SERTİFİKA NO: 46586)

İvedik O.S.B. 1518. Sok. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40

Yenimahalle/ANKARA - Tel: (0 312) 395 21 10

DİPNOT YAYINLARI (SERTİFİKA NO: 48147)

Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

eposta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Hazırlayanlar

Ayhan Işık - Gülay Kılıçaslan

Behzat Hiroğlu - Kübra Sağır - Çağrı Kurt

KÜRTLER VE CUMHURİYET

Hazırlayanlar

- Ayhan Işık**, lisans ve yüksek lisans eğitimini İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. Doktorasını Utrecht Üniversitesi Tarih-Siyasi Tarih bölümünde 1990'larda devlet destekli Türk Paramilitarizmi üzerine savundu. Doktora sonrası araştırmalarını Modern ve Çağdaş Dünyalar Araştırma Merkezi (MMC), Brüksel Özgür Üniversitesi'nde ve Sosyal Çalışmalar Enstitüsü (ISS), Rotterdam Erasmus Üniversitesi'nde yaptı. *Toplum ve Kuram Dergisi*'nin ve *Zan Sosyal, Siyasal ve İktisadi Araştırmalar Vakfı*'nın kurucularındandır. Edinburgh Üniversitesi Yayınları tarafından basıma hazırlanan ve doktora araştırmasına dayanan *Turkish Paramilitarism in Northern Kurdistan: State Violence in the 1990s* (Kuzey Kürdistan'da Türk Paramilitarizmi: 1990'larda Devlet Şiddeti) başlıklı kitabın yazarıdır. 20. ve 21. yüzyıl siyasal şiddet, çatışma/barış çalışmaları ve Kürt Çalışmalarına odaklanan disiplinlerarası bir siyasi tarihtir.
- Gülay Kılıçaslan**, lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, doktorasını ise York Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamlamıştır. Şu anda Carleton Üniversitesi Hukuk ve Hukuki Çalışmalar bölümünde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Çalışmalarında zorunlu göç, toplumsal hareketler ve toplumsal adalet konularına odaklanan Kılıçaslan'ın zorunlu Kürt göçü, Kürt Özgürlük Hareketi, göçmen aktivizmi, dekolonyal feminizm, cinsiyet temelli çevrimiçi şiddet ve dijital feminist aktivizm konularındaki yazıları çeşitli akademik dergiler ve kitaplarda yer almıştır.
- Behzat Hiroğlu**, lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise Siyaset Bilimi Bölümünde tamamlamıştır. Şu anda EHESS Paris'te doktora eğitimine devam etmektedir. 2015-2021 yılları arasında *Toplum ve Kuram Dergisi*'nin editör ekibinde yer aldı. Aynı zamanda İngilizceden Türkçeye çeviriler yapmaktadır. Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanan iki kitabın çevirisini tamamladı: *Che Guevara'nın Yaşam Öyküsü* (2021) ve *Anavatanda Nefret: Yeni Küresel Aşırı Sağ* (2023).
- Kübra Sağır**, lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat ve Tarih Bölümlerinde çift anadal yaparak, yüksek lisansını ise EHESS'te Siyasi Çalışmalar Bölümünde tamamladı. Şu anda EHESS'te Hukuk, Siyasi Çalışmalar ve Felsefe programında doktora öğrencisidir. Çeşitli akademik dergilerde ve kitap çalışmalarında editörlük, yazarlık ve çevirmenlik yapmıştır. Aynı zamanda yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarında tecrübeleri bulunmaktadır.
- Çağrı Kurt**, lisans eğitimini İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde tamamladı. Yüksek lisans eğitimine Lund Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları programında devam etmektedir. Devlet-dışı grupların uluslararası ilişkilerdeki varolma biçimleri araştırma alanlarının genel çerçevesini oluşturmaktadır. PolitikArt, Yeni Özgür Politika ve Toplum Kuram Dergisi'ne çeşitli zaman aralıklarında katkılar sunmuştur.

Kürt alışmaları'nın gelişmesine katkı sağlayan
tüm dūřün emekçilerine...

Teşekkür

Öncelikle, *Kürtler ve Cumhuriyet* kitap çalışmasının ortaya çıkmasına vesile olan, doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayan herkese minnettarız. *Kürtler ve Cumhuriyet*, ilk olarak Zan Vakfı bünyesinde bir proje olarak tartışılmaya başlandı. Oldukça kapsamlı bir çalışmaya dönüşen bu fikrin ilk nüvelerinin oluşmasında katkı sağlayan vakıf üyelerine teşekkür ediyoruz. Kürtçe ve İngilizce makalelerin zorlu çeviri süreçlerinde desteklerini sunan çevirmen arkadaşlarımız Emine Ayhan ve Zeki Gürür'e ne kadar teşekkür etsek azdır. Dipnot Yayınları ailesi ve Emirali Türkmen'e teslim tarihini sürekli esnetmek durumunda kaldığımız kitap çalışmasına dair efektif ve yapıcı geri dönüşleri ve bu eseri 2023 yılı içerisinde okurlarla buluşturdukları için şükran borçluyuz. Makaleleri okuyup kitabın önemine dair fikirlerini bizlerle paylaşan, kapsamlı değerlendirmeleri ile sonuç bölümünü kaleme alan Prof. Mesut Yeğen'e çok teşekkür ederiz. Biz editörlerin gönüllülük esasıyla yürüttüğü kitap projesi, sevdiklerimizin zamanından fedakârlık ettiğimiz bir sürece dönüştü. Buna tanık olan, anlayışla karşılayan ve bizleri hoş gören ailelerimize ve dostlarımıza minnettarız. Son olarak, böylesine kapsamlı bir çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan, bizlerle birlikte yaklaşık bir buçuk yıl boyunca emek harcayan, e-maillerimiz, telefonlarımız ve yüz yüze görüşmelerimiz ile makalelerine son halini vermeleri için sürekli sıkboğaz ettiğimiz *Kürtler ve Cumhuriyet* kitap çalışmasının tüm yazarlarına en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yazarlar

ADNAN ÇELİK
ALİŞAN AKPINAR
ARZU YILMAZ
AYDIN BAYAD
AZİZE ASLAN
FİDAN BÊRFE MİRHANOĞLU
BERİVAN KUTLAY SARIKAYA
BERRAK ÇAVLAN ERENGEZGİN
BİLGESU SÜMER
BİRGÜL AÇIKYILDIZ
BÜLENT BİLMEZ
BÜLENT KÜÇÜK
CAN CEMGİL
CELİL KAYA
CEVAT DARGIN
DAWİD YEŞİLMEN
DELAL AYDIN
DENİZ ÇAĞTAY YILMAZ
DENİZ EKİCİ
DERVİŞ AYDIN AKKOÇ
DERYA BAYIR
DİLÂN BOZGAN
DİLÂN KAYA
DİLÂN SALIK
DİLÂR DİRİK
DİLEK KURBAN
DİLOVAN ADNAN KEĞİ
DİLŞA DENİZ
ELİF GENÇ
ELİF GÜN
EMİNE İĞDİ
EMİNE REZZAN KARAMAN
EMRE ŞAHİN
ENGİN SUSTAM
ERCAN ÇAĞLAYAN

ERGİN ÖPENGİN
ERKAN KARABAY
FIRAT AYDINKAYA
FIRAT BOZÇALI
GÜLİSTAN GÜRBAY
GÜLTEKİN UÇAR
HAMİD AKIN
HANİFİ BARIŞ
HARUN ERCAN
HASAN KILIÇ
HAYAL HANOGLU
HAYDAR DARICI
HAZAL DÖLEK
HIŞYAR ÖZSOY
JAN YASİN SUNCA
JANROJ YILMAZ KELEŞ
KAMURAN AKIN
KENAN ALPARSLAN
KÜBRA KURT
MEDİHA SORMA
MEHMET BAYRAK
MEHMET RAUF KESİCİ
MEHMET SENA SÖNMEZ
MEHMET ŞERİF DERİNCE
MESUT YEĞEN
METİN ATMACA
NAİF BEZWAN
NAMIK KEMAL DİNÇ
NECİP MANSIZ
NECLA AÇIK
ÖMER PACAL
ÖMER TEKDEMİR
ÖZGE KURBAN
ÖZGÜR ÇİÇEK
ÖZLEM ATİK

ÖZLEM BELÇİM GALİP
ÖZLEM GÖNER
ÖZLEM HAS
RAMAZAN TUNÇ
RONAY BAKAN
RONAYI ÖNEN
ROSA BURÇ
RUKEN IŞIK
SABAHATTİN KAYHAN
SALİH AKIN
SEBAHATTİN ŞEN
SEBAHATTİN TOPÇUOĞLU
SEDA ALTUĞ
SEDAT ULUGANA
SERDAR AY
SERHAT ARSLAN
SERHAT BOZKURT
SİDAR BAYRAM
ŞÜKRÜ ASLAN
TAHA BARAN
TAHİR BAYKUŞAK
TUNCAY ŞUR
UĞUR ÜMİT ÜNGÖR
ÜMİT ESER
ÜMİT KURT
VAHAP COŞKUN
YALÇIN ÇAKMAK
YASİN DUMAN
YEŞİM YAPRAK YILDIZ
YETER TAN
ZEYNEP KAYA
ZEYNEP KÜÇÜK
ZEYNEP TÜRKYILMAZ

İçindekiler

Giriş 19

SÖMÜRGEÇİLİK VE SÖMÜRGESELLİK

İki Tarz-ı Devlet:

Cumhuriyetin Kürdistan Meselesi Yönetimi 35

NAİF BEZWAN

Cumhuriyetin Dersim’i: Kızılbaşlık, Kürtlük, Türklük 43

ZEYNEP TÜRKYILMAZ

Hegemonyanın Piyasası: Devletin 1980’lerde

Sınır Bölgelerindeki Hegemonya İnşası 55

ÖMER PACAL

Sömürgeellik Bağlamında Kürt Kadın Hareketi

ve Türk Feminist Hareketi Arasındaki İlişkiye Bir Bakış 65

BERRAK ÇAVLAN ERENGEZGİN

Kuzey Kürdistan’da Cumhuriyetin Özel

Ekonomi Politikaları ve Artık Değer Sömürüsü 77

RAMAZAN TUNÇ

Coğrafyanın Sömürgeleştirilmesi:

Türk Devletinin Kuzey Kürdistan’daki

Altyapısal Politikaları 89

KAMURAN AKIN

Cumhuriyetin Kürtleri “Temsil” Çabası:

Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO) 101

SERHAT ARSLAN

Neo-Kolonyal İşgal Coğrafyaları:
Bir Diyarbakır Portresi.....109

HAZAL DÖLEK

Kolonyalist Temsil Rejimi: Türk Sinemasında Kürtler.....117

SEBAHATTİN ŞEN

Dersim'de İç Kolonyal Politikalar:
Alevi-Kürt Kimliğine Dirençli Tampon Alanların
İnşasında İşlevsel Sol Siyasal Tasarımlar.....125

DİLŞA DENİZ

BİLGİ ÜRETİM SÜREÇLERİ VE DİNAMİKLERİ

Kürt-Madun Konuşabilir mi?
Kürt Alanının Sömürgeleşmesi Üzerine
Disiplinlerarası Bir Deneme.....135

ENGİN SUSTAM

Bir Hafızasızlaştırma Aracı Olarak Mimarlık
ve Sanat Tarihi Yazımı: Türk Tarih Tezinin
Kürd Maddi Kültürü ile İmtihanı 147

BİRGÜL AÇIKYILDIZ

'Türk' Psikolojisinin Yüzyılı
ve Madundan Mağdura Kürtler 159

KENAN ALPARSLAN - AYDIN BAYAD

Tertele (1937-38):
Cumhurunu Tehdit Olarak Gören
Cumhuriyetin İç-Fetih Sürecinde
Dersim 1937-38'i Anlamlandırma Çabası 173

BÜLENT BİLMEZ

Cumhuriyet Tarihinde Kürtçe Dergicilik:
Delik Deşik Bir Ağ ya da Epistemik İtaatsizlik 181

SERDAR AY

Cumhuriyetin Öte Yakasına Geçmek:
19. Yüzyıl Orta Kürdistan'ını
İncelemenin İmkânları ve Sınırlılıkları 193

DİLOVAN ADNAN KEĞİ

Kürdistan'ın Haritalandırılması ve Algılanması 199

ZEYNEP KAYA

*Cumhuriyet Rejimi Kürtlerin Aslında
Türk Olduğunu Nasıl 'Bildi'?*..... 209

ALİŞAN AKPINAR

"Hayali İsyanlılar": Türk Ulus İnşasında Alevi Kürtler 217

CEVAT DARGIN

ULUS, MEKAN VE KİMLİK İNŞASI

Planlar ve Raporlar:

Cumhuriyetin Kürt Meselesi Envanteri..... 229

MESUT YEĞEN

*Dersim "Anomalisi" ve 1930'larda
Türk Ulusunun İnşası*..... 237

ÖZLEM GÖNER

Kürt Meselesini Misak-ı Milli Odağında Tartışmak..... 245

TAHA BARAN

*Türklük Sözleşmesi ve İhtilaflarını
Kürt Coğrafyası Merkezinden Yeniden Düşünmek*..... 253

RONAY BAKAN

Cumhuriyet'in Kürtlere Dönük Din Politikaları 265

ERKAN KARABAY

İnkardan 'İnşâ'ya Kemalist Söylemde Zazalar 275

ERCAN ÇAĞLAYAN

*Türkiye Mimarlık Tarihi Yazımında
Ermeniler ve Kürtlerin Temsili*..... 287

ÖZGE KURBAN

*Osmanlı Kürdistanı'ndan Türkiye Kürtlerine:
Ekonomi, Toplum ve Devlet*..... 299

ÖMER TEKDEMİR

*Felaketten Artakalan Bir Yeraltı Ekonomisi
Olarak Definecilik: Van Örneği.....*307

KÜBRA KURT

*Kürt-Türk Evliliklerinin Kürt Kimliğine Yansımaları *319

ÜMİT ESER

DEVLET ŞİDDETİ

*Arafta Kalmak: Tarih Mezarda Başlar *331

HİŞYAR ÖZSOY

*Kuruluşun Alamet-i Farikası: Koçgiri Hadisesi *339

GÜLTEKİN UÇAR - NAMIK KEMAL DİNÇ

Ulus, Devlet, Hareket:

*Şeyh Said'in İtirazını-İddiasını-İsyanını Çerçevelemek *351

MEHMET SENA SÖNMEZ

Zilan: Direniş Hatlarından

*Katliam Uygulamalarına Bir Vakıanın Anatomisi.....*361

SEDAT ULUGANA

*1938 Dersim Soykırımı ve Kültürel Direniş *375

UĞUR ÜMİT ÜNGÖR

*Mustafa Kemal Dönemi ve Dersim Katliamı.....*383

SABAHATTİN KAYHAN

12 Eylül Rejiminde Olağanüstü Devlet Şiddeti,

*İrksallaştırma ve Silahlı Direniş *393

HARUN ERCAN

*İnkâr ve İkrar Arasında Kürdistan'da Devlet Şiddeti.....*403

YEŞİM YAPRAK YILDIZ

Kentkırım Sonrasında Mekânsal Hafızanın

*İzini Sürmek: Diyarbakır Suriçi / 2015-2016.....*415

DİLAN KAYA

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde

*Kürt Dili Üzerindeki Yasaklar *423

SALİH AKIN

HUKUKUN *İSTİSNA* HALLERİ VE TEMSİL KRİZİ

Tek Cumhuriyet, İkili Devlet..... 435

ÖZLEM HAS

*Türkiye’de Hukuki Söylemde
Kürtler ve Hak Mücadelelerinin Temsili*..... 445

DERYA BAYIR

Cumhuriyetin Asimilasyonist Vatandaşlığı ve Kürtler 459

VAHAP COŞKUN

Gerilla Mezarları ve Türk Devlet Hukuku..... 467

BİLGESU SÜMER

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye ve Kürtler 479

DİLEK KURBAN

*Uluslararası Hukuk ve Kürtler:
Uluslararası İnsancıl Hukuk
Kürt Halkını Ne Kadar Korudu?* 489

ELİF GÜN

*Kuzey Kürdistan’daki Kayyım Düzeni Bağlamında
Temsili Demokrasi ile Doğrudan Demokrasi
Arasındaki Çekişme* 497

HANİFİ BARIŞ

DİRENİŞ VE HAFIZA

*Cumhuriyet Rejiminde Kürtlerin ‘Fetret Dönemi’ mi?
Kürt Saklı Kamusal Alanında Direnişin
Alt-Politikaları (1938-1967)*..... 507

ADNAN ÇELİK

*Hafızayı Dekolonize Etmek:
68 Hafızası, Sait Kırmızıtoprak ve Hüseyin Cevahir* 517

BÜLENT KÜÇÜK - DENİZ ÇAĞTAY YILMAZ - ZEYNEP KÜÇÜK

*Bir Mit Olarak Newroz:
Geleneğin Siyasal Olanla Buluşması* 537

DELAL AYDIN

Gençlik, Sokak ve Siyaset 545

HAYDAR DARICI

90'ların Medyatik Tarihi: Güncelliğin Arkeolojisi.....555

SİDAR BAYRAM

*Cumhuriyet'in Sömürge Politikalarına Karşı
Demokratik-Komünal Ekonominin Barış İnşası*.....563

AZİZE ASLAN

*Kameraya Konuşmak:
Anlatmak ve Dinlemek, Tahribat ve Onarım* 575

ÖZGÜR ÇİÇEK

Mizah, Travma ve Temsil 583

ÖZLEM ATİK

TOPLUMSAL HAREKETLER VE SİYASAL MÜCADELELER

*Devletsizliğin Üstesinden Gelmek:
Kürtlerin Kendi Kaderlerini
Tayin Etmelerinin Radikal Alanları* 595

ROSA BURÇ

90'lardan Günümüze Legal Kürdi Siyaset 601

TUNCAY ŞUR

*Özerklik Tartışmaları ve Kürdistan'da Özerkliğin
Politik Tercümesi Yönündeki Deneyimler*.....613

EMRE ŞAHİN

"Anlatılan Senin Hikayendir!" 621

EMİNE REZZAN KARAMAN

Kürt Hareketi ve Alternatif Adalet Mekanizmaları.....629

YETER TAN

*Barışın Anatomisi:
PKK ile Türkiye Devleti Arasındaki
Görüşmeler ve Çözüm Süreci* 637

HASAN KILIÇ

“Filistin Kürdistan! İntifada Serhıldan!”:
Kürt Hareketi’nin Filistin ve Arap-İsrail
Çatışmasına Yönelik Reelpolitikü 645
ELİF GENÇ

KADIN HAREKETİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

İnkârdan Öz Tanımlamaya Doğru:
Kürt Kadınları ve Türkiye Cumhuriyeti 655
DİLAR DİRİK

Sıradan Özneler:
Teorinin Sustuğu, Çeperin Getirebildikleri 665
DİLAN SALIK

Diyarbakır 5 No’lu Cezaevinde
Kürt Kadın Siyasi Tutsaklar 675
BERİVAN KUTLAY SARIKAYA

Dekolonyal Bir Aktivizm Olarak Kürt Kadın Cenazeleri 685
RUKEN IŞIK

Kürt Direnişinde Militan Annelik:
Ölüyü Kurtarmak ve Ölümün Üzerine Yürümek 693
MEDİHA SORMA

Kürdistan’dan Abya Yala’ya
Kadın Mücadelelerinin Hissi-Düşünüm Güzergâhları 701
DİLAN BOZGAN

Kürt Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları’nın
Gelişimine Dair Tarihsel Bir Değerlendirme 709
NECLA AÇIK

GÖÇ VE DİASPORA

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Süregelen Bir Mesele:
Kürt Mültecileri 719
SERHAT BOZKURT

Kürt Coğrafyasında Cumhuriyetin
Nüfus Tahayyülleri (1924-1938) 727
ŞÜKRÜ ASLAN

Avrupa'da Kürt Diaspora Kimliğinin İnşası.....735

A. CELİL KAYA

*Diasporadan Anavatanı
Yeniden Hayal Etmek ve Dekolonizasyon* 743

JANROJ YILMAZ KELEŞ

*Avrupa Emek Piyasalarında
Kürt Diasporasının Konumu* 751

MEHMET RAUF KESİCİ

Göç, Diaspora, Alevi Kürtler ve İngiltere Örneği.....761

HAYAL HANOĞLU

*Diaspora Kürtlerinin Gündelik Hayatları
ve Aktivizm: Hollanda'dan İzlenimler* 769

EMİNE İĞDİ

DEVLETLER SINIRLAR VE JEOPOLİTİK İLİŞKİLER

Cumhuriyetin Kürt Sorunu ve Jeopolitik 779

CAN CEMGİL

Cumhuriyet, Kürt Sorunu ve Uluslararası Belirleyicilik.....787

JAN YASİN SUNCA

*Xoybûn'dan Demokratik Özerkliğe:
Türkiye'nin Batı Kürdistan Siyaseti* 797

YASİN DUMAN

Türkiye Cumhuriyeti'nin Güney Kürdistan Siyaseti 805

ARZU YILMAZ

*Devletsiz Petrol: Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin
De Facto Devlet Olarak Tanınmasında Petrolün Rolü* 819

FİDAN BERFÊ MİRHANOĞLU

*Avrupa Birliği'nin
Kürtler ile İlişkisi ve Kürt Sorununa Yaklaşımı*.....829

GÜLİSTAN GÜRBAY

Kürtler, Devlet ve Sınır Ötesi 837

SEDA ALTUĞ

Bir Siyaset Zemini Olarak Kürt Kaçakçılık Ekonomileri 843
FIRAT BOZÇALI

DİL VE EDEBİYAT

Cumhuriyet ve Kürtçe 855
ERGİN ÖPENGİN

*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtçeye Yönelik
Dil Politikaları: Bir Dil-Kırım Girişimi* 863
RONAYÎ ÖNEN

*Kürtçenin Kolektif Hafızası
ve Türkiye'de Varlığını Devam Ettirmesi Mucizesi* 873
ŞERİF DERİNCE

*Modernizm ve Milliyetçilik Bağlamında
Servet-i Fünûn ve Hawar Dergilerini
Mukayese Denemesi* 881
HAMİT AKIN

*İki Sevda, İki Gönül Yarası:
Kürtçe Edebiyatta “Yurt” ve “Kadın” Temsili* 889
ÖZLEM BELÇİM GALİP

*21. Yüzyılda Kürt Edebiyatının
Gelişimi ve Dönüşümü Üzerine* 895
DAWİD YEŞİLMEN

Cemal Süreya ya da İliklenmiş Hırkalar 905
DERVİŞ AYDIN AKKOÇ

TARİHSEL VE TOPLUMSAL MİRAS

*Tarihte Kürt ve Türk İlişkileri:
Selçuklulardan Cumhuriyete Kısa Bir Panorama* 915
NECİP MANSIZ

*Osmanlı ve Kürtler/Türkiye ve Kürtler:
Simbiyotik İlişkinin Tarihsel Arka Planı* 927
SEBAHATTİN TOPÇUOĞLU

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
Kürt Aşiretleri ve Devlet İlişkilerine
Panoramik Bir Bakış.....935

TUNCAY ŞUR - YALÇIN ÇAKMAK

Hamidiye Alayları: Oluşumu, Rolü ve Etkisi 953

ÜMİT KURT

Kürdistan Gazetesi:
Kürt Milliyetçiliği mi Osmanlılık mı?.....961

DENİZ EKİCİ

Nakşibendi Reaksiyonu:
Kürt Pharmakon'u Olarak Halidilik.....969

FIRAT AYDINKAYA

20. Yüzyılın Başında İstanbul'da
Mukim Kürt Aydınlarının Kısa Bir Prosopografisi 977

TAHİR BAYKUŞAK

Sevr'e Giden Yol:
Kürt Heyeti ve Paris Barış Konferansı.....987

METİN ATMACA

Lozan Antlaşması ve Kürtler.....997

MEHMET BAYRAK

SONSÖZ

Cumhuriyet ve Kürtler: Tabiler, Asiler, Vasallar 1005

MESUT YEĞEN

Giriş

Kürtler ve Cumhuriyet kitabının editörleri olarak, 2022 yılının Mayıs ayında bir araya geldiğimiz ilk toplantıda önümüzde duran soru oldukça netti: Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı vesilesiyle resmi kurumlar ve sivil toplum örgütleri farklı temalara ve konulara odaklanan birçok kitap/cilt hazırlayacaktı; peki, bu eserler içinde Kürtler nasıl ele alınacaktı? Eleştirel, yenilikçi ya da ana akım bir yaklaşımla hazırlanacak tüm Cumhuriyet derlemelerinde Kürtlerin alışlageldiği üzere ya 'Kürt sorunu' alt başlığında ele alınacağı ya da hiçbir şekilde bahse konu edilmeyeceği öngörüsü hepimizin ortak kanaatiydi. Türkiye'de sosyal bilimler alanında üretilen çalışmaların sınırlarını sorgulayan bu öngörü, entelektüel tutumların yetersizliğine referansla temellendirilmekten ziyade, Kürtler/Kürdistan bağlamına özel bir kavrayış ve bakış açısı sorunsalının var olduğuna dayanmaktadır. Haliyle, önümüzde duran soruyu yeniden formüle etmemiz kaçınılmazdı: Kürtler ve Cumhuriyet arasındaki ilişkiselliklerin bütünlüklü bir şekilde ele alınması nasıl mümkün olabilir?

Şiddet ve inkar siyaseti üzerine bina edilen Cumhuriyetin yüzyılı; bastırılmış veya yok edilmiş kimlikleri, oluşmamış ve oturmamış bir toplum yapısını, tamamlanamamış bir ulus-devlet projesini, çözülememiş ve yüzleşilememiş meseleler ile iç içe geçmiş birçok farklı katmanı içinde barındırmaktadır. Cumhuriyetin karakteristik yapısına dair vurgu yaptığımız bu genel çıkarımlar, esasen Türk Devleti'nin süregelen yüzyıllık oluşum serüvenine dair bir çerçeve sunmaktadır. Çerçeve ile diyalog halinde yürütülen her tartışmada oldukça girift iki pozisyonun esaslı roller üstlendikleri söylenebilir: *Kürtlerin Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin Kürtleri*. Altı çizilen pozisyonlar, birbiriyle etkileşim içinde olan farklı düzeylerde birçok karşılaşmanın başlangıç zeminleri olarak da görülebilir. Bir yanıla sömürgecilik, soykırım, asimilasyon gibi varlığı nesne kategorisine indirgeyen stratejilerin öne çıktığı gözlemlenirken; diğer yanıla direniş, kolektif hafıza ve özerklik/bağımsızlık gibi özne olmaya çağrı yapan kurucu pratikler göze çarpmaktadır. Peki, bu pozisyonların özgünlüklerini ve aralarındaki etkileşimlerin yansımalarını sorgulayabilmek nasıl mümkün olabilir?

Kürtler ve Cumhuriyet, farklı akademik disiplinlerden ve araştırma metotlarından faydalanarak bahse konu olan ilişkisellikleri ve pozisyonları bütünlüklü bir şekilde ele alabilmeyi amaçlayan derleme bir kitap çalışmasıdır. Başka bir ifadeyle; *Kürtler ve Cumhuriyet*, yüzüncü yılına giren Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet destekli ve perspektifli resmi, yanlı, sömürgeci tarih yazımının ve bilgi üretim süreçlerinin yapısökümünü gerçekleştirmeye yönelik akademik literatüre mütevazı bir katkıdır. Kürt-Türk sorunu etrafında sıkışan mevcut dikotomik kavrayışların ötesine geçebilmek, mütevazı katkının beslendiği düşünsel dinamiklerdendir. Ek olarak, Cumhuriyeti bir yönetim şekli olarak değerlendirmekten öte Türkiye'de yaşayan her halk için farklı bir özne/nesne deneyiminin sosyo-politik zemini olarak ele almanın, bu çalışmanın temel iddialarından biri olduğunu da belirtmek isteriz. Bu yüzden kitap çalışmasının yapısöküm pratiği, Kürt tarihinin, kültürünün, siyasetinin Cumhuriyet teması ile bağlantılı olarak Kürtler açısından nasıl analiz edilebileceği fikrinden ilham almaktadır.

Öte yandan, Kürtler ve Cumhuriyet arasındaki ilişkiselliklerin her yönüyle tartışılması, analiz edilmesi ve yüzyıla damgasını vuran meselelerin, Kürtlerin deneyimlerinden doğru ele alınması geçen yüzyıllık süre zarfında oldukça sınırlı olmuştur. Kürtlere dair yapılan yayınlar, 1970'lere kadar ancak Türkiye'deki ana akım bilgi üretim kanalları içerisinde ve devletin izin verdiği oranda kendisine yer bulabilmiştir. 1970'lerle birlikte özellikle sömürge karşıtı mücadelelerin dünyanın farklı bölgelerinde yükselmesi ve sömürsüzleştirme repertuarına tarihyazım ve bilgi üretim süreçlerinin dahil olması ile Kürtler de ağırlıklı olarak siyasal hareketlerin yayınları üzerinden kendileri hakkında daha sistematik bir bilgi birikimini oluşturmaya başlamıştır. Tarihsel haklılığın izahına ve ideolojik söylemin oluşturulmasına dayanan bu birikim, kademeli olarak akademik alanda bir karşılık yaratabilmiş ve günümüz itibarıyla süreklilik kazanan bir üretim potansiyeline ulaşmıştır. Kürt Çalışmaları, bugün itibarıyla sayısız sosyal bilimcinin global olarak katkı sunduğu bir akademik alan olmanın yanında, Kürtlerin kendileri üzerine düşünme zeminleri yarattıklarına ve sömürgeci devletlerin tüm engellemelerine rağmen bilgi üretimi için gerekli metodolojik ve epistemolojik araçları üretme kabiliyeti edindiklerine işaret etmektedir. Fakat, bahse konu olan bilgi üretim süreçlerinin Türkiye sahasında efektif ve süreklileşen bir karşılığının olduğu söylenemez. Bu hususta, 'Türkiye'de sosyal bilimler mümkün mü?' sorusunu tekrar gündeme getirmekte yarar var.¹ Kürt Çalışmaları'na dair dönemsel kimi 'imkanların' oluştuğu iddia edilse de esasen Kürtler söz konusu olduğunda

¹ Oldukça hayati olan bu soruyu ilkin, bir araştırma alanı olarak Kürtler/Kürdistan bahsinin sosyal bilimlerde daha fazla görünür olması iddiası ile 2009 yılında yayın hayatına başlayan Toplum ve Kuram Dergisi okurlarına yöneltmişti.

Türkiye’de sosyal bilimlerin icrasının hala mümkün olmadığı görülmektedir. Fakat son yıllarda değişen önemli bir nokta, engellemelere ve inkara rağmen Kürt entelektüellerinin akademi içinde ve dışında sosyal bilimlere ve genel olarak kendilerine dair bilgi üretiminde çok önemli çalışmalara imza atmasıdır. Bu açıdan *Kürtler ve Cumhuriyet*, devam edegelen inkar sürecine rağmen sosyal bilimlerde kurumsal varlığı tartışmalı Kürt Çalışmaları’nın ve Akademisi’nin var-olma ısrarına yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Kürt Çalışmaları’na ve Akademisi’ne dair yürütülen fikir alışverişlerinin bir sonucu olarak görülebilecek *Kürtler ve Cumhuriyet* kitap çalışmasının yeni nesil araştırmacıların öncülüğünde hayata geçiriliyor olması, Kürtlerin entelektüel düzeydeki organizasyonel kapasitesini yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Eserlerini ve etkilerini önümüzdeki yıllar içinde çok daha iyi hissedeceğimiz bu yeni kuşağın mensuplarının bir kısmının ilk defa bu kadar kapsamlı bir çalışmada bir arada olması, son yıllarda yaşanan dönüşüme dair de ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla bu kitap, sadece Kürtlere kapatılan sosyal bilimler sahasına ya da bir bütün olarak eğitim alanına dair bir meydan okumanın değil, aynı zamanda son yılların Kürtler cephesindeki bilgi birikiminin de göstergesidir. Bununla birlikte, Kürt Çalışmaları’na yönelik bilgi üretim alanları, inkarın başladığı Türkiye’de ve meselenin başlangıç noktası olan Kuzey Kürdistan’da değil, ifade özgürlüğünün ve özgür akademik koşulların kısmen yaratılabildiği coğrafyalarda gerçekleşmiştir. Kitap çalışmasına katkı sunan yazarların yaklaşık üçte ikilik kesiminin akademik yaşamlarına ve araştırma süreçlerine Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da devam ediyor olması bunun kanıtıdır. Dolayısıyla Kürt Çalışmaları’na dair üretim yapan araştırmacıların Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki inkar ablukasını özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’daki eğitim kurumları aracılığıyla aşmaya çalıştığı söylenebilir.

Yönteme Dair

Kürtler ve Cumhuriyet, farklı akademik disiplinlerden ve araştırma metodlarından faydalanarak bahse konu olan çok katmanlı pozisyonlar arasındaki ilişkisellikleri bütünlüklü bir şekilde ele alabilmeyi amaçlayan, spesifik olarak Kürdistan’ın kuzeyine odaklanan bir kitap çalışması olarak tasarlanmıştır. Özellikle Kürt Çalışmaları alanı ile diyalog halinde olan ve başarılı araştırmalara imza atmış farklı seslerin bir araya getirilmesi, kitap projesinin ana hedeflerinden biri olmuştur. Bu hedef doğrultusunda belirli temalar ve olgular üzerinden Kürtler ve Cumhuriyet arasındaki etkileşimleri/kopuklukları çözümlemek ve mümkün olan en geniş perspektif ile resmin tamamına dönük bir kanaatin oluşturulmasına katkı sağlamak söz konusu olmuştur. Ayrıca kitap projesi ile Kürt Çalışmaları alanında an-

siklopedik bir kaynağın oluşturulması ve gelecek kuşaklar için yeni araştırma sollarına vesile olabilecek ufuk açıcı tartışmaların bir arada sunulduğu nitelikli bir ürünün yaratılması arzulanmıştır.

Kitap çalışmasının ana hedeflerine paralel olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılına giriyor olmasını da göz önünde bulundurarak minimum 100 makalenin olduğu bir derlemenin, Kürt Çalışmaları'na dair özel bir seçkinin hazırlanmasına karar verdik. Hazırlık aşamasının ilk adımı, Kürtler ve Cumhuriyet arasındaki ilişkiselliği akademik düzeyde değerlendirebilecek en uygun 100+ isim tespiti ve bu isimlerin kitabın içeriği bağlamında ele alınacak konulara göre tasnif edilmesiydi. Kürtler/Kürdistan üzerine çalışan çok fazla akademisyen/araştırmacı olduğu için daha önceden belirlenen konular/koşullar baz alınarak projeye katkı sunabilecek en geniş isim listesi oluşturuldu.² Ardından, seçilen yazarlarla iletişime geçilerek uzmanlık alanlarıyla (antropoloji, arkeoloji, coğrafya, edebiyat, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, müzik, psikoloji, sanat, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler) ilgili ortalama 2500 kelime bir makale yazmaları talep edildi. Kelime sınırlaması, hem okurlar için bir kolaylık sağlamak hem de kitap çalışmasının tek bir cilt olarak yayınlanmasına dair öngörümüzü hayata geçirebilmek adına uygulandı.

Davet gönderilen araştırmacıların bir kısmı mesleki yoğunluklarından bir kısmı da kişisel, ailevi ve sağlık sorunlarından dolayı çalışmada yer alamayacaklarını ifade ettiler. Çalışmanın parçası olmayı kabul eden yazarlar ile kitap projesini başlatmış olduk. Yazarlardan uzmanlık alanları ile bağlantılı makaleler talep etsek de konu ve içerik bakımından nihai kararı yine yazarların insiyatifine bıraktık. Yazıların değerlendirilmesi aşamasında, editör ekibinin çalışma ve ilgi alanlarına göre bir dağılımla her makalenin en az iki editör tarafından incelendiği bir düzenleme yaptık. Makale editörleri, yazarlar ile interaktif bir diyalog kurarak, zamana yayılan mail trafikleri sonucunda makalelerin nihai haline kavuşmasını sağlamaya çalıştı. Hem çalışmanın editörlerinden hem de yazarlardan kaynaklı başta planlanan zaman çizelgesi biraz aşılrsa da makaleler bir araya getirilerek basına hazır bir şekilde yayınevine gönderildi.

Kitabın ilk başta iki dilli, Kürtçe ve Türkçe olarak basılması kararlaştırıldı. Bu yüzden kitap çalışmasına katkı sunan yazarların makalelerini her iki dilden birini seçerek yollayabilecekleri belirtildi. Ayrıca diasporada doğmuş ya da uzun yıllardır Kürtçe/Türkçe dillerinde aktif olmayan yazarlarımızın da makalelerini İngilizce olarak hazırlayabilecekleri önceden kendileri ile paylaşıldı. Yazarlardan üçü Kürtçe ve sekizi İngilizce olarak makalelerini hazırladı. Fakat kitap projesi için

² Kitap projesinin kapsamından kaynaklı unuttuğumuz, daha sonra çalışmalarından haberdar olduğumuz, davet göndermeyi ihmal ettiğimiz tüm yazar arkadaşlarımıza karşı editör ekibi olarak mahcup olduğumuzun bilinmesini isteriz.

kısıtlı süre içerisinde bir fon desteği alınamaması ve gelen makalelerin yüzde 90'ının Türkçe olmasından ötürü çalışmanın ilk ürününün Türkçe olarak yayınlanmasında karar kılındı. 2024 yılı içerisinde kitabın ana formatına sadık kalarak Kürtçe ve farklı bir dizayn ile İngilizce yayınlanmasına dair ön görüşmeler yapılarak prensip düzeyinde anlaşmalar sağlandı. Yine çevirmen arkadaşlarımızın değerli emekleri ile Kürtçe ve İngilizce olarak hazırlanan metinlerin Türkçeye çevrilmesi mümkün oldu.

Çalışmanın gönüllük esasına dayanması, farklı birçok projenin yanında ek bir iş olarak yürütülmesi, gündelik ve ailevi zorunluluklar ile birlikte düşünüldüğünde 100+ yazarlı bir çalışmayı tamamlayabilmenin editör ekibi açısından pek de kolay olmadığını belirtmek gerekir. Yazarlardan doğru en sık aldığımız soru, makalelerin 2500 kelimeyle sınırlanması, diğer bir deyişle kapsamlı tartışmaların sadeleştirilmiş formatlarda aktarılmasına dönük oldu. Öte yandan hem editörlerden hem de yazarlardan bağımsız, kitap çalışmasının hazırlık sürecinde bazı yazarlarımızın da aile fertlerini kaybettiği (Türkiye, Kürdistan ve Suriye'yi etkileyen) bir deprem felaketi yaşandı. Yine aylarca siyasal gündemi meşgul eden bir seçim süreci oldu. Ek olarak, ülkenin sürekli değişen siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gündemlerinin yazarlar ve editörler üzerindeki etkisini, özellikle böylesine hacimli bir kitabın zamanında teslim edilmesi noktasında yarattığı daralmaları yadsımamak gerekir. Son olarak, kitap çalışmasına katkı sunmayı düşünen yazarların bir kısmının bahse konu olan sebeplerden, bir kısmının ise projenin akademik beklentilerine cevap olamamasından kaynaklı çalışmadan ayrılması söz konusu oldu. Böylelikle *Kürtler ve Cumhuriyet* kitap çalışması, giriş yazısı haricinde, Kürt Çalışmaları alanına yönelik 100 makalelik özel bir derleme olarak tamamlandı.

Kitabın Bölümlerine Dair

Kürtler ve Cumhuriyet, hangi arayışları/soruları takip ederek ve nasıl bir motivasyon ile kitap çalışmasının hayata geçirildiğini anlatan giriş yazısı ile açılmaktadır. Bu yazının ardından kitap çalışmasının gövdesini oluşturan, Kürtler ve Cumhuriyet arasındaki ilişkisellikleri tematik düzeyde resmeden ve olgusal kategorilere göre şekillendirilen bölümler gelmektedir. Makalelerin kategorik tasnifini yansıtan bu bölümler 12 parçadan oluşmaktadır ve belirli bir çerçeveye dizayn edilmişlerdir. Bu konuda altı çizilmesi gereken en önemli husus, bölümlerin yerleştirilmesine dair yürütülen tartışmalardır. Bilindiği üzere, derleme kitap çalışmalarının ağırlıklı bir kısmı tarihsel süreçlerin kronolojik aktarımı/analizi üzerinden ilerlemektedir. *Kürtler ve Cumhuriyet* kitap çalışması ise odaklanılan pozisyonlar arasındaki ilişkiselliklerin karakteristik düzeydeki en güçlü dışı vurumunun, ta-

rihsel değerlendirmeler öncülüğünde değil, “Sömürgecilik ve Sömürgesellik” teması üzerinden kavranabileceği iddiası ile başlamaktadır. Böylece epistemolojik, metodolojik ve olgusal tartışmalar ile devam eden bölümler aracılığıyla bahse konu ilişkiselliklerin derinlemesine ele alındığı bir okuma imkanı sunulmaktadır. Bunun yanında, bölüm-içi yazıların sıralaması genelden özele ve geçmişten günümüze olacak şekilde tasarlanarak bir bütünlük sağlanmaktadır. Kitabın son bölümü olan “Tarihsel ve Toplumsal Miras” kısmında önceki bölümlerin sunduğu tartışma dinamikleri ışığında okurlar tarihsel bir yorumlamaya davet edilmektedir. Prof. Dr. Mesut Yeğen tarafından hazırlanan final yazısı ise yüzyılın genel bir panoramasını yaparken aynı zamanda yakın tarihe dönük yenilikçi değerlendirmeler ve geleceğe yönelik olasılıklar ile sonlanmaktadır. Kitap çalışmasının ana gövdesini oluşturan bölümleri kısaca tanıttık olursak:

“Sömürgecilik ve Sömürgesellik” başlıklı birinci bölüm on makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Türk devlet elitinin hazırladığı ve gizli raporlarında yüz yıldır kabul ettiği, Kürt siyasal hareketlerinin son elli yıldır çeşitli perspektiflerle yoğun biçimde tartıştığı Kürdistan’ın sömürge olma halini farklı yönleriyle analiz eden makalelere yer verilmektedir. Metinlerde bir taraftan, devletin Kürdistan’da uyguladığı ikili hukuk ile uygulamada net yasada ise bilinçli bir şekilde muğlak bırakılmış sömürgecilik yaklaşımı tartışılırken, diğer taraftan da bunun coğrafi kontrol, sosyal mühendislik ve ekonomik altyapısına dair vurgular öne çıkarılmaktadır. Toplumun, devletin sömürge siyasetine yedeklenmesi için Kürdistan’daki militarist, asimilasyonist ve inkarcı eğitim sisteminin analizi de tartışma konularından biridir. Bununla beraber, devletin kolonyal siyasetine eleştirel bir pencereden bakan yapılar da metinler yer almaktadır. Kimi metinler sanat camiasında (sinemada) bu kolonyal siyasetin izdüşümlerini incelerken, kimi metinler de muhalif sol ve feminist hareketlerin Kürt siyasetine yönelik ürkük ve mesafeli bakış açılarına odaklanmaktadır. Son olarak başlıkta yer alan Sömürgesellik (*coloniality*) vurgusuna dönük kısa bir not düşülebilir. Sömürgecilik klasik anlamıyla ekonomik ve kültürel kaynakların/varlıkların gaspına odaklanırken, sömürgesellik ise aynı yaklaşımın hiyerarşik güç ilişkileri arasındaki izlerinin kimlik, bilgi, davranış gibi daha geniş bağlamlar üzerinden tartışmaya açılması, aynı zamanda bu konunun çerçevelendirilmesine ve tanımlanmasına dair bir katkı ve tutum beyanı olarak da görülebilir. Öte yandan, bu bölüm sömürgeciliği ve sömürgeselliği Kürdistan özelinde kavramsal olarak tartışan yeni çalışmalara ihtiyaç olduğunu da hatırlatmaktadır.

“Bilgi Üretim Süreçleri ve Dinamikleri” başlıklı ikinci bölüm dokuz makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; bilgi üretim süreçlerinin karşıt özneleri tarafından birbirlerine yönelik bir bilme/bilmeme rejiminin nasıl inşa edildiğine odaklanan makalelere yer verilmektedir. Bilindiği üzere herhangi bir konu hakkında

bilgi üretimi, o konunun çok yönlü olarak analizini, kavramlaştırılmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlayan bir mekanizmadır. Cumhuriyet eliti de Osmanlı'nın geç dönemlerinden itibaren oluşturmak istenen yeni ulus-devleti tanımlarken Müslüman-Türk kategorisinin dışında kalan dinsel, dilsel ve etnik grupların inkarı için nesnel olmayan bir bilgi üretimini sistematik olarak örgütlemiştir. Devlet seçkinlerinin başını çektiği bu hakikati dışlayan, toplumu hafızasızlaştıran bilgi üretim süreci, Kürt ve Kürdistan kavramlarını düzenli bir biçimde inkar ederek tarihten, arşivlerden, dilden ve bir bütün olarak zihinlerden silerek yok edeceğini hesaplamıştır. Fakat bilgi üretim süreçleri tek yönlü değildir. Madun, mağdur ve direnenin de sınırlandırılmış alanlar içinden kendilerine dair oluşturdukları bir karşı bilgi üretim süreci sürekli olagelmıştır. Bu bölüm boyunca tarih, mimarlık, psikoloji, uluslararası ilişkiler, edebiyat ve siyaset sosyolojisi disiplinleri ile bağlantılı olarak bahse konu çerçevede birbiriyle temas içinde olan tartışmalar yürütülmektedir.

“Ulus, Mekan ve Kimlik İnşası” başlıklı üçüncü bölüm on makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Cumhuriyetin nasıl bir devlet, toplum, ülke ve spesifik olarak Kürt/Kürdistan tahayyülüne sahip olduğu irdelenmektedir. Bu tahayyülün deyim yerindeyse çetelesinin tutulduğu büyük bir envanter olarak devletin Kürt raporları ve planları birçok yazının ana kaynaklarından biri olmuştur. Toprak egemenliğine yönelik yürütülen tartışmaların izleri Misak-ı Milli anlatısı etrafında şekillenen meclis tutanakları incelenerek takip edilirken, Cumhuriyetin kurucu mitlerinden biri olan *Türklük Sözleşmesi* üzerinden de hem Kürt coğrafyasında ortaya çıkan meydan okumalar hem de bunlar karşısında kendini yeniden var etmeye çalışan Türk devlet pratiği sorgulanmaktadır. Kürt/Kürdistan meselesinin idaresi ve bununla birlikte Türk müesses nizamının yerleşik kılınması hususunda Cumhuriyetin dinsel politikalarının nasıl araçsallaştırıldığı da yine eleştirel bir analiz konusunu yapmaktadır. Devlet söyleminin ve ana akım mimarlık tarih yazımının yapısökümü yapılarak Zaza, Kürt, Ermeni kimliklerinin nasıl Türklük kategorisine mal edilerek görünmez kılındığı analiz edilmektedir. Ayrıca, Cumhuriyetin yüzyıllık serencamının toplumsal etkilerini/çelişkilerini açığa çıkarmak adına evlilik ve definecilik gibi karakteristik olgulara odaklanılarak kimlikler arası hiyerarşilerin nasıl yeniden üretildiği saha çalışmaları ışığında serimlenmektedir.

“Devlet Şiddeti” başlıklı dördüncü bölüm on makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Koçgiri (1921), Şeyh Said (1925), Zilan (1930) ve Dersim (1938) ile bağlantılı olarak Cumhuriyetin ilk yıllarının Kürtlere yönelik soykırımsal şiddetinin analizi yapılmıştır. Ayrıca, 12 Eylül rejiminin askeri cezaevleri üzerinden uyguladığı olağanüstü şiddet dalgası ve bunun karşısında PKK (Partiya Karkerên Kur-

distan - Kürdistan İşçi Partisi) öncülüğünde icra edilen silahlı mücadele de incelenmiştir. 1990'ların devlet şiddetinin öznesi olan 'faili meçhul' aktörlerin/kurumların işledikleri savaş suçlarının dönemsel olarak nasıl inkar ve ardından ikrar edildiği yine bu bölüm özelinde yürütülen tartışmalardan biridir. 2015-2016 yılları arasında Kuzey Kürdistan şehirlerinde büyük yıkımlarla sonuçlanan devlet şiddetinin Diyarbakır özgülünde nasıl bir kentkırımına sebebiyet verdiği ele alınan diğer bir konudur. Devlet şiddetinin farklı veçhelerinden biri olan, Cumhuriyet tarihi boyunca süregelen dil yasaklarının Kürt toplumu açısından nasıl bir sembolik şiddete dönüştüğü de tartışma konusu edilmiştir. Sadece yerin üstünde değil, yerin altında da bir şiddet tekeli yaratmak isteyen Cumhuriyetin, Şeyh Said'ten günümüze Kürt direnişçilerinin ölü bedenlerine yönelik uyguladığı 'mezarsızlık' siyasetinin süreklileşmesi ve bu sıra dışı şiddet formunun gömülme, ziyaret, yas tutma gibi evrensel değerlere aykırı bir insandışılaştırma faaliyetine dönüştüğü tartışılmıştır.

"Hukukun *İstisna* Halleri ve Temsil Krizi" başlıklı beşinci bölüm yedi makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Olağanüstü Hal ve Kanun Hükmünde Kararname süreçleri örneklemine, Cumhuriyetin Kürdistan coğrafyasında bir *Tedbir Devleti* olarak hukuk dışı ve keyfi uygulamalarla, ülkenin geri kalanında ise *Norm Devleti* prensipleriyle bağlantılı olarak olağan hukuk kurallarını işleten bir 'ikili devlet' sistemine sahip olduğu izah edilmektedir. Kürtlere ve Kürtlük mücadelesine ilişkin hukuki temsillerin Cumhuriyet tarihi boyunca 'düşman ceza hukuku' kapsamında 'tanımama', 'ayrımcılık', 'insandışılaştırma' yaklaşımlarına maruz kaldığı ve anti-Kürtlük kodlarının Türk hukuk sistemine içkin olduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet'in etnik ya da dini-mezhepsel çağrışımlar ile şekillenen vatandaşlık konseptinin ise Kürtler açısından asimilasyonist ve inkarcı bir formu olduğu belirtilmektedir. Türk Devleti'nin gerilla cenazelerine yaklaşımı mercek altına alınarak, hukukun Cumhuriyetin her döneminde faileri ve işbirlikçileri koruyan bir siyasal kalkan işlevi gördüğü, bu yaklaşımın dünya örneklerinde ancak savaş koşullarında ya da sömürgeci amaçlar uğruna hayata geçirilebildiği izah edilmektedir. Uluslararası hukukun sembolik kurumlarından olan Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Türkiye ve Kürtler arasındaki çatışma dinamiklerini ele alırken nasıl ve neden işlevsiz kaldığı çeşitli vakalar üzerinden tartışmaya açılmaktadır. Bunun yanı sıra yerel/doğrudan demokrasi denemeleri ile liberal/temsili demokrasi pratikleri arasındaki çekişme, Kuzey Kürdistan'daki kayyum uygulamalarının nedenleri/sonuçları ile karşılaştırmalı olarak okunmaktadır.

"Direniş ve Hafıza" başlıklı altıncı bölüm sekiz makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Dersim Soykırımı sonrasında Kürtler adına bir "sessizlik" dönemi olarak adlandırılan ve 1970'lere kadar süren zaman diliminde kaçakçılık, eşkıyalık

ve medreseler üzerinden cereyan eden Kürtlüğün gündelik direniş formları “gizli senaryo” ve “alt-politika” kavramlarıyla incelenmiştir. Ayrıca, 68 Kuşağı’nın Kürt öncülerinden Sait Kırmızıtoprak ve Hüseyin Cevahir’in yaşam serüvenleri sosyo-politik bir hafıza olarak yeniden yorumlanmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, Kürtlerin geleneksel bayram ritüellerinden biri olan Newroz efsanesinin modern dönemde nasıl bir siyasal olgu haline dönüştüğü mercek altına alınmıştır. Devlet güçlerinin otoritesini sarsan bir sömürge karşıtı direniş olarak Kürt gençliğinin özellikle 2000’ler sonrası Kürt kamusal alanının dönüşümünde oynadığı rol de bu bölümde ele alınmaktadır. 1990’ların hafızalarda yer edinen siyasal ve toplumsal olaylarının günümüz itibarıyla hala güncelliğini koruyor olması dönemin medya pratikleri ve kayıtları ele alınarak analiz edilmektedir. Cumhuriyetin Kuzey Kürdistan’a yönelik sömürgeci pratiklerine karşı koyabilmek adına, alternatif inşa arayışlarından biri, demokratik komünal-ekonominin barış teması ile bağlantılı olarak izahı da tartışılan konular arasındadır. Kürt sinemasının ya da belgesel çalışmalarının bir hafıza formu olarak hem yaşanan tahribatı açığa çıkarmaya hem de onarmaya imkan veren karakteri ve buna paralel olarak, mizahın kolektif travmalara karşı bir panzehir olarak işlev görmesi, Kürt komedyenlerin ve karikatüristlerin çalışmaları üzerinden değerlendirilmektedir.

“Toplumsal Hareketler ve Siyasal Mücadeleler” başlıklı yedinci bölüm yedi makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; dört parçaya bölünmüş Kürdistan için kendi kaderini tayin hakkının, devletsizlik durumundan kurtulmaktan öte, farklı inkar ve asimilasyon tekniklerine maruz kalan Kürtlerin birbirlerini tanımalarına yönelik önemli bir adım olabileceği irdelenmiştir. Kurdi partilerin 1990’lardan itibaren parlamenter siyaset alanını örgütleyerek Kürtler adına bir siyasal geleneğin yaratılmasına ve böylelikle yerel, ulusal, uluslararası ölçekte görünürlük kazanılmasına odaklanılmıştır. Kürt Özgürlük Hareketi’nin 2000’ler sonrasına tekabül eden paradigma değişikliğinin ana kavramlarından biri olan “demokratik özerklik” ve bu değişimin hukuk kategorisindeki karşılığı olan “alternatif adalet mekanizmaları” incelenmiştir. Ağır insan hakları ihlalleri ile geçen 1990’ların boğucu atmosferinin aşılmasında önemli bir payı olan Cumartesi Anneleri özellikle hak arama mücadelesinin kitleleştirilmesi açısından ele alınmıştır. Yine, Cumhuriyet ve Kürtler arasındaki ilişkisellikler açısından oldukça özel bir aralığa işaret eden ‘Barış Süreci’ vakasının neden/nasıl başlayıp sonlandığı yine bu bölüm özelinde tartışmaya açılmıştır. Kitap çalışmasının eksikliklerden biri olarak; son kırk yılda Kürdistan ve Türkiye siyasetinin merkezinde yer alan PKK’nin bağımsız bir yazının konusu olarak incelenememiş olması ve bu hususta literatür düzeyinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu not edilmelidir.

“Kürt Kadın Hareketi ve Toplumsal Cinsiyet” başlıklı sekizinci bölüm yedi

makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Kürt Kadın Hareketi'nin önce kendi rengini bulması, ardından Cumhuriyet karşısında konumlanan pozisyonların yanında yer alarak zamanla onlara öncülük etmesi ve bugün Demokratik Kadın Konfederalizmi çatısı altında global bir etkiye ulaşması analiz edilmektedir. Eşiklerde/çeperlerde yaşamını idame ettiren kadınların gündelik akış içindeki direnişlerinden, cinsel şiddet, işkence ve aşağılama karşısında buldukları cezaevlerini direniş ve dayanışma alanlarına çeviren kadınlara, Kürt kadın cenazelerinde gösterdikleri geleneksel olmayan siyasi yas ve direniş biçimleriyle kamusal alanları dönüştürenlerden, Türk Devleti'nin ölüm politikaları karşısında kolektif/politik bir pratiği örgütleyebilen militan annelere oldukça zengin bir yelpazede toplumsal cinsiyet ve kadın mücadelesinin keşişmesi söz konusu olmuştur. Yine Latin Amerika ve Kürdistan kadın mücadelelerinin fikri benzerlikleri üzerine farklı bir tartışma yürütülmüş ve Kürt toplumsal cinsiyet çalışmalarının seyrine dair bir tarihsel değerlendirmede bulunulmuştur. Bu bölümdeki editoryal eksikliklerden biri ise yeni gelişmekte olan Kürt Kuir (queer) Çalışmaları'na dair kapsamlı bir yazının olmamasıdır.

“Göç ve Diaspora” başlıklı dokuzuncu bölüm yedi makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Kürtlerin Kürdistan sınırları dışındaki coğrafyalara ve Kürt olmayan grupların ise Kürdistan'ın iç bölgelerine doğru nasıl bir plan/proje çerçevesinde iskan edildikleri ayrıntılandırılmıştır. İlk olarak kitlesel düzeyde 1960'ların işçi göçleriyle, ardından başta siyasi sebeplerle olmak üzere çeşitlenen göç formlarıyla şekillenen Avrupa Kürt diasporasının oluşum süreçleri ele alınmıştır. Diasporanın karakteristik yapısını çözümlenmeye çalışırken medyanın rolü, farklı bir deyişle, diasporada yaşayan Kürtlerin gelişen iletişim teknikleri aracılığıyla ana vatanlarına yeniden bağlanabilmeleri ve bu etkileşimin zamanla ana vatanlarını sömürgecilikten arındırmaya yönelik bir çabaya dönüşmesi irdelenmektedir. Avrupa'daki Kürt diasporasının parçası olan insanların emek piyasalarında yaşadıkları zorlukların hem Kürtler arası hem de farklı etnik gruplarla karşılaştırması yapılarak diasporanın ekonomi-politiğine dair yapısal çıkarımlarda bulunulmaktadır. Ek olarak; Aleviliğin diasporadaki izlerini takip etmek için İngiltere sahasına ve diasporadaki aktivizminin doğasını anlamak için de Hollanda sahasına dönük izlenimler belirli genel değerlendirmeler ile birlikte okurlarla paylaşılmıştır.

“Devletler, Sınırlar ve Jeopolitik İlişkiler” adlı onuncu bölüm sekiz makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Lozan Antlaşması ile belirlenen ve Kürdistan'ı bölen yapay sınırların, Kürt toplumundaki doğal ekonomik işleyişin “kaçakçılık” olarak yeniden tanımlanması gibi sosyo-ekonomik olgular, Kürt/Kürdistan meselesinin -hem politik hem epistemolojik açılardan- jeopolitik yönü, petrol başta olmak üzere doğal kaynakların Kürtlerin siyasi statü elde etmesine dönük

olumlu/olumsuz etkileri ve son olarak Kürt/Kürdistan meselesinin devlet-merkezli yapıların gündemlerinde ve politikalarında ne kadar yer aldığı/almadığı sorgulanmaktadır. Ayrıca, egemen devletlerin ve Kürt siyasal hareketlerinin manevra alanları dışında, son yüzyılda sürekli dönüşen uluslararası dengeler nedeniyle Kürt/Kürdistan meselesinin dönemsel olarak göz ardı edilmesi veyahut odak noktası haline gelmesi sorunsallaştırılmaktadır. Bu değerlendirmelerin ışığında, Kürt/Kürdistan meselesinin sınır-ötesi/ulus-aşırı bir karaktere sahip olmasının egemen devletlerin yalnızca iç politikalarını değil, aynı zamanda dış politikalarını da belirleyen faktörlerden biri olduğu belirtilmiştir. Egemen devletlerin birbiriyle olan ilişkilerinde ve rekabetlerinde gözlemlenen bu durumun, Kürt siyasal hareketleri nezdinde, mevcut çelişkilerden faydalanıp kendi mücadeleleri için kısa dönemli de olsa fırsatlar yaratmaya imkan sağladığına işaret edilmiştir.

“Dil ve Edebiyat” başlıklı on birinci bölüm yedi makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Kürt/Kürdistan meselesinde uygulana gelen inkar politikalarından doğrudan etkilenen birincil alanın Kürtçe olduğu vurgulanmaktadır. Kürtçe, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları aracılığıyla, “dil-kırım” ve “yoğun asimilasyon” olarak kavramsallaştırılan Cumhuriyetin “kültür stratejilerine” maruz bırakılmıştır. Türkiye’de on yıllarca yasaklı bir dil olan Kürtçe, Kürdistan’ın diğer parçalarında ve diasporada cılız da olsa daha çok dergiler yoluyla varlığını sürdürebilmiştir. 1990’lı yıllarda Kürtçe üzerindeki yasakların kalkmasına rağmen anayasal bir tanınma ve statü elde edilememiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde Kürt/Kürdistan meselesinin Türkiye’de daha ‘konuşulabilir’ hale gelmesi ve özellikle çatışmazlık süreci ile beraber üniversitelerde Kürtçe bölümlerin ve resmi bir Kürtçe kanalın açılması gibi gelişmeler ile devletin dil politikaları daha ılımlı bir hal almıştır. Bu ılımlı politik atmosfer içinde, Kürtçe’nin kamusal alanlardaki varlığının güçlenmesiyle beraber Kürt yayıncılığı da roman ve dergi formları başta olmak üzere ciddi ilerlemeler kat etmiştir. Bu dönemde basılan çalışmalar ise Kürtlerin sosyal ve politik durumlarının birer ürünü ve yansıması olarak değerlendirilmiştir. Ne var ki, bu görece ılımlı dönemin sonrasında Türkiye’de siyasi atmosferin yeniden kötüleşmesi ile beraber Kürtçe de bundan etkilenen başlıca alanlardan biri haline gelmiştir.

“Tarihsel ve Toplumsal Miras” başlıklı on ikinci bölüm dokuz makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde; Kürtler ile Cumhuriyet arasında yüzyılı bulan ilişkinin tarihsel arka planına odaklanılırken günümüze değin süreklilik arz eden olgular da değerlendirilmiştir. Bölümde yer alan makalelerin bir kısmı yüz yılın çok ötesindeki ilişkilere siyasi tarih perspektifinden ışık tutarken, bir kısmı da Kürt aşiretlerini, devletin politikasına direnen Kürt nüfusun zorunlu göçünü ve ülkelerinden uzak bölgelere yerleştirilmelerini, bu bağlamda devletin değişken ama

istikrarlı Kürt politikasını analiz etmektedir. Yine bazı makaleler de, milliyetçilikler çağında Kürt politikacıların ve entelektüellerin kimlik arayışlarına, ülkelerini tanımlama biçimlerine ve uluslararası arenada Kürdistan üzerine yürütülen müzakerelerin öznelere olarak siyasi çabalarına göz atmaktadır. Bu bölümün okurlarına sunduğu ana tartışma ise Osmanlı'dan Cumhuriyete devlet idaresinde karakteristik bir Kürt/Kürdistan siyasetinin var-ola-geldiği ve kimi nüanslara rağmen bu siyasal kültürün stratejik düzeyde bir sürekliliğe sahip olduğudur. Öte yandan; özellikle 19. ve 20. yüzyıllar arası geçiş/dönüşüm süreçlerinde, Kürtlerin Ermeniler ve Süryaniler ile olan çok yönlü etkileşimlerinin Cumhuriyete dönük yansımalarını konu alan bir incelemenin olmaması, bu bölüm özelinde göze çarpan en belirgin eksikliklerdir. Önümüzdeki yıllarda bu konu bağlamında Kürt Çalışmaları'na yapılacak katkıların özellikle tarihyazımı alanında yeni bakış açılmasına imkan sağlayacağını düşünüyoruz.

Sonsöz

Kürdistan tarihi üzerine yazılan tüm kitaplar, Birinci Dünya Savaşı yıllarını önemli bir kırılma noktası olarak ele alırken, savaşın hemen akabinde yapılan anlaşmalar vesilesiyle, sıklıkla 'Kürdistan dört parçaya bölünmüştür' cümlesine yer vermektedirler. Fakat, bu dört parçaya bölünme hali uluslararası anlaşmaların sahip olduğu içeriklerin oldukça ötesinde bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zira, Kürdistan coğrafyasında yaşayan insanlar tarihinin hiçbir döneminde kendi topraklarını yönetebilmekten ve kendi kültürlerini idame ettirebilmekten son yüzyıldaki kadar uzak kalmamışlardır. Bu temel önerme; 20. yüzyılın öncesindeki zaman dilimlerinde Kürdistan toplumunun bir bütün olarak refah dolu günler geçirdiğini iddia etmek yerine, 20. yüzyıldan sonraki zaman diliminin özellikle toplumsal yapı ve toprak bütünlüğü açısından Kürdistan tarihinde eşi-benzeri-görülmemiş bir bozulmaya denk düştüğüne vurgu yapmaktadır. Öyle ki; 20. yüzyıl öncesinin mirliklerini, eyaletlerini, medreselerini, genel anlamıyla kurumsal Kürt varlıklarını zikretmek bir yana, farklı sömürge yönetimleri altında bir bireyin Kürt olarak var olabilmesinin bile başlı-başına bir mücadele biçimine dönüşmesi söz konusu olacaktır. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen yüzyıllık süre, toprak ve kimlik gibi bir halkı var eden kolektif hafızanın iki temel harcının ortalama bir Kürdün algı dünyasında ters yüz edilmesine işaret etmektedir.

Geçen bir asırlık zaman dilimi içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri-siyasal-bürokratik elitleri, Kürt inkarını meşrulaştırma aracı olarak kullandıkları ideolojik aygıtlar ile Kürt/Kürdistan meselesinin zamana yayılmasında önemli roller üstlendiler. Dolayısıyla Kürt/Kürdistan meselesi, daha geniş bir anlamıyla da bir *zaman* sorunudur. Kurucu devlet elitleri açısından zaman, iki yönlü bir strateji

olarak kurgulanmış ve uygulanmıştır. Birincisi yapay olarak inşa edilen uluslaşma sürecinin tamamlanması için ihtiyaç duyulan süre, ikincisi ise yeni ulusal tanımlara ve sınırlara dahil olmayı reddeden nüfusun eritilmesi, asimilasyonu için gerekli olan süreydi. Devlet kurumları, ellerindeki tüm imkanları kullanarak asimilasyon ve eliminasyon ikileminde değerlendirdikleri bu 'artık nüfusu' zamanla bitireceklerini, tüketeceklerini, kimliklerini unutturacaklarını ve bu yolla aynı zamanda yeni ulusun ihtiyaç duyduğu yeni fertleri sayısal olarak çoğaltmayı da hesapladılar. Kısmen (özellikle Kürtler dışındaki gruplar açısından) istediklerini elde ettiler. Kürtlerin ısrarlı varlığı karşısında bu asırlık stratejinin bir bütün olarak başarıya ulaşamadığı açıktır, fakat çözümsüzlüğün zamana yayılması da bilinçli bir devlet politikası olarak canlılığını korumaktadır. Siyasetiyle, akademisiyle, toplumuyla Kürtlerin (devlet kurumlarının zor aygıtlarıyla dayattığı Türklüğe 'etnik ilticayı' reddeden nüfusun) bu çürütücü zaman stratejisine verdikleri cevap ise çoğunlukla direniş olmuştur.

Bu anlamıyla *Kürtler ve Cumhuriyet* kitap çalışması, nasıl bir gelecek sorusuna ilişkin ipuçlarının eleştirel bir geçmiş okumasında saklı olduğu varsayımından hareket ederek, bu direniş alanına küçük bir katkı olarak da değerlendirilebilir. Katkının kamusal alana açılmasının Türkiye Cumhuriyeti tarafından adeta bir yeneden doğuş miti olarak lanse edilen 2023 yılına yetiştirilmiş olması ise bilinçli bir tercih ve giderek güçlenen bir düşünce biçimi olarak kaçınılmaz bir meydan okumaya kapı aralamaktadır. Zira; farklı akademik disiplinlerden ve araştırma metodlarından beslenerek şekillenen bahse konu düşünme biçimi, aynı zamanda, soykırımsal şiddetin dolaylı ya da direkt etkileri ile yüzleşmeye çalışan bir tanıklığın adıdır. Tanıklığın dışı vurumu, farklı kuşaklar eliyle yoğrulmaya başlanan ve Kürt Çalışmaları üzerinden kendisini görünür kılan bir yazımsal kuvvet olarak, Kürdistan'da cereyan eden tüm oluş-bozuluşlara yönelik bir anlam arayışının ortaya çıkmasına katkı sunmaktadır.

